

Drugi del knjige (str. 148–166) povezuje naslov Kolegi o nas. V njem je nanizanih deset z jubilejem SEM navdihnjenih voščil in razmišljanj dolgoletnih zunanjih sodelavcev in prijateljev muzeja iz Slovenije in tujine. Prispevali so jih dr. Janez Bogataj, dr. Ingrid Slavec Gradišnik, Alenka Černelič Krošelj, dr. Mateja Habinc in ddr. Verena Vidrih Perko, prek meja pa dr. Goranka Horjan iz Zagreba, Steven Engelsman iz Leidna, Franko Košuta s Križa, Joseph Valencic iz Clevelanda in dr. Günther Hölbl z Dunaja.

Besedila s fotografijami in drugimi ilustracijami, ki jih spremljajo, na koncu dopolnjujejo še foto kronologija prizorov z razstav *Zgodovina SEM v slikah* (str. 170–181), galerija portretov nekdanjih ustvarjalcev zgodovine SEM Naši predhodniki (str. 182–183) in seznam zaposlenih v SEM (str. 184–187).

Cirila Toplak: »*Naša vera*«: *Naravoverstvo na Primorskem*. Ljubljana: Alma Mater Europaea, Fakulteta za humanistični študij – Institutum Studiorum Humanitatis, 2023, 270 str.

Zahodnoslovensko staroversko izročilo, ki ga avtorica prof. dr. Cirila Toplak v knjigi imenuje naravoverstvo, je znanstvena refleksija etnografskega opusa Pavla Medveščka o obstoju marginalne skupnosti v zahodni Sloveniji, ki je izkazovala predkrščanske prvine. Pavel Medvešček (1933–2020), ki je izročilo starovercev popisal v več strokovnih in znanstvenih delih, je za to tematiko Goriškemu muzeju prispeval gradivo za razstavo, ob kateri sta izšla tudi kataloga njegove etnološke zbirke (Medvešček in Skrt 2014 in 2016). Med Medveščkovimi najbolj prelomnimi deli pa je gotovo monografija *Iz nevidne strani neba: razkrite skrivnosti staroverstva* (2015), v kateri je dokumentiral življenje starovercev kot celosten sistem, ko ni bilo več nosilcev stare vere, zaradi česar je bil njegov popis sploh možen, saj ni bilo več tisočletne prisega molka. Cirili Toplak je bila prav ta monografija inspiracija, da se je leta 2016 z Medveščkom prvič sestala, kasneje z njim in še z drugimi Primorci opravila še več pogovorov, se iz Štajerske celo preselila na sever Primorske, da bi se načinu življenja staroverske skupnosti približala tudi skozi neposredno izkustveno učenje, in Medveščku navsezadnje posvetila tudi pričujočo knjigo. Avtorico so namreč popolnoma presunili nazori starovercev, njihov vrednostni sistem, odnos do narave, do javnega interesa, skupnostnega upravljanja, zvestoba domovini, a ne kot abstraktni in odtujeni državi, ter njihovo razumevanje pravičnosti, poštenosti, skromnosti, strpnosti in solidarnosti.

Ideologija starovercev je temeljila na prasili stvarnici, imenovani Nikrmana, ki se je občasno prikazovala kot oblaki, strele, mavrice, različne živali. Staroverci so častili sonce zaradi toplote in luno zaradi njene moči nad naravo, predvsem nad vodo. Vzpostavljali so prostorske triade, tako imenovane tročane, ki so jim zagotavljali zaščito in plodnost, in jih upravljali s pomočjo obredno opolnomočenih prednikov z vdelanimi očmi, imenovanimi kačje glave, ter samostoječih svetih megalitov, imenovanih matjarji. Skupnost starovercev je bila nedvomno patriarhalna, »moška stvar«, ženske pa so lahko

vodile kmetijo in delovale kot vidonke in zdravilke. Neporočene, vdove in samohranilke so bile tolerirane podobno kot samotnjaki, neporočeni moški, kar je bilo možno zato, ker so staroverci imeli manj tog in negativen odnos do telesa kot kristjani. Staroverci so zavračali številne krščanske verske prvine, kot so antropomorfizacija bogov, greh, pokora, pekel, nebesa, molitev, malikovanje, duhovniško posredovanje med človekom in bogom ter množične obrede. Njihova ideologija je bila jasna in preprosta: pomagaj drugemu ali pa ga pusti pri miru. Skupnost starovercev je imela skrivno ozemeljsko upravo, ki je delovala vzporedno z uradnimi upravnimi strukturami, in voditelje z dosmrtnim mandatom, imenovane dehnarji, ki so bili izbrani v skladu s sposobnostmi po dolgoletnem uku pri vodečem dehnarju. Identiteta dehnarjev je bila prikrita, saj so izvajali skupnostne ekonomske politike, kot so blagovna menjava, semenske shrambe, vzajemna posojila, in tako uveljavljali skupnostne preživetvene strategije. Staroverci so imeli tudi svoj represivni aparat, tako imenovano črno vahto, ki je opravljala naloge preiskovalcev, obveščevalcev, preganjalcev in izvršiteljev nad tistimi, ki so ogrožali pripadnike skupnosti, in nad prestopniki znotraj skupnosti. Vahtarji so sovražnike svoje vere brez usmiljenja onesposobili in pohabili, obsodb pa niso izvrševali v domačem kraju, temveč na mestu, kjer je bil obsojeni na obisku, na romanju, veselici, po opravkih. Črna vahta je varovala tudi kačje glave in druge obredne predmete. Odnose skupnosti s krščansko vero so zaznamovali preganjanje, škodovanje in nasilje, kar je staroverce prisililo v posebne preživetvene strategije, kot je obrambna mimikrija (pretvarjali so se, da so kristjani, da bi se izognili pregonu), prikrivanje, molk, bojkot in druge oblike pasivnega in aktivnega odpora. Staroversko izobraževanje se je začelo s pravljicami in pripovedkami, ki so otroke nedogmatsko uvajale v duhovno življenje skupnosti, jim vcepljale skupnostne etične normative, zlasti odnos do narave, svetih živali in rastlin, imele pa so tudi pomembno vlogo pri ohranjanju identitete staroverske kulture in njenem razlikovanju od večinske družbe. Da izobraževalne vsebine v javnih šolah otrok ne bi zmedle, so jih zaščitili s posebnimi amuleti, imenovani krinti, ki so jih nosili okoli vratu. Staroverci so razvili tudi zdravstveni sistem za ljudi, živali in rastline, ki so ga vzdrževali potujoči zdravilci, saj so se na odročnem podeželju zdravniki pojavili šele s prvo svetovno vojno, splošen dostop do zdravnika pa je bil zagotovljen šele v socialistični Jugoslaviji. Staroverci so uporabljali preventivno zdravljenje, imenovano samoč (masaža lastnega telesa s kozjim maslom enkrat mesečno), po zdravje so hodili k svetim drevesom in na svete kraje, kot je bil beli tročan, svetišče na Prvejku ali Belinov tron. Za pomembno so šteli tudi duševno zdravje. Zdravilci in zdravilke ali medežniki so zdravili s pripravki iz rastlin, gob, lišajev, plesni, za zdravljenje pa so uporabljali tudi vodo, kamne, čarne predmete in uroke ter živali; bolnike so nameščali v tročane in jim polagali roke. V skupnosti so bile v rabi psihoaktivne rastline in gobe ter zvrki iz njih. Zdravilce je po terenu pošiljal dehnar, kakor se je pač pokazala potreba, in zdravilci niso prevzemali polne odgovornosti za ozdravitev svojih bolnikov, saj je o njihovem preživetju, kot o vsem drugem, odločala Nirkmana. Vidoni oz. vidci ter veduni oz. učenjaki obeh spolov so se osredotočali na produkcijo vedenja s šamanskimi tehnikami, z opazovanji in eksperimenti. V skoraj popolni odsotnosti pisnih virov so staroverci znanje prenašali z ustnim izročilom in pripisovali veliko težo dani besedi. Niso bili proti napredku in modernizaciji, če nista ogrožala narave in s tem staroverske skupnosti. Za staroverstvo je obstajalo več poimenovanj, katoliki so jim rekli pogani, žloterji (sodrga), dupleži (jamski

ljudje) ali kačarji (zaradi posebne vloge kač v njihovem verovanju). Pripadniki skupnosti so se imenovali naravoverci (izraz so uporabili le trije od Medveščkovih sogovornikov), v izročilu se je ohranilo tudi nekaj lokalnih poimenovanj, na primer cerjani (ljudje hrasta cera) in daunci (po hribu Davincu oz. Dauncu v bližini Orehka pri Cerknem). En Medveščkov sogovornik je uporabljal ime svojeverci. Najpogosteje so se poimenovali kar »naši«, s čimer so vzpostavili razliko, ki jo omogoča zavedanje ali prepoznanje. Izraz staroverci se je uveljavil s postavitvijo razstave v Goriškem muzeju leta 2014. Cirila Toplak zaradi ločevanja med rusko pravoslavno heretično ločino starovercev iz 17. stoletja (staroveri) pripadnike zadevne skupnosti obravnava kot naravoverce.

314

Avtorica v knjigi obravnava tudi dokaj zadržan odziv etnologov do Medveščkovega dela, ki je bil predmet znanstvene obravnave le pri peščici raziskovalcev (Andrej Pleterski, Mojca Ravnik, Katja Hrobat Virloget in Miha Kozorog). Toplak zavrača kritiko oz. mnenje o spornosti Medveščkovega gradiva, ki da ga drugi viri do tedaj še niso zaznali (Kozorog). Medveščkovo etnografsko raziskovanje staroverstva je namreč potekalo od zgodnjih šestdesetih let 20. stoletja ob njegovem rednem delu popisovalca ruralne dediščine za tedaj šele ustanovljeni Zavod za spomeniško varstvo Nova Gorica. Primorsko je lahko raziskoval le toliko, kolikor jo je prekržaril na službenih poteh, na mopedu in peš, opremljen le z beležnico in svinčnikom, včasih pa tudi z (lastnim) fotoaparatom. S prebivalci odročnih zaselkov in samotnih kmetij se je rad pogovarjal o preteklosti in tako je beseda nanesla tudi na njemu neznano izročilo, o katerem je začel spraševati in si povedano beležiti. Pripovedovalcev ni mogel izbirati: bil je napoten k njim ali pa je naključnim sogovornikom uspešno vzbudil vtis, da o staroverstvu že nekaj ve, in so se razgovorili. Zapise pogovorov je dosledno preveril s preverljivimi osebnimi podatki pričevalcev in jih skupaj s predmeti, ki so mu jih darovali, desetletja skrbno hranil. S svojim odkritjem se je že zgodaj obrnil na uglednega etnologa dr. Ivana Sedeja, ki ga je odvrčal od nadaljnjega raziskovanja in ni pokazal zanimanja za te vsebine. Zato je razlog, da ni dostopnih drugih virov o starovercih, lahko tudi odziv tedanje stroke. Po zahodni Sloveniji so od leta 1948 do 1962 etnografske informacije zbirale tudi Orlove ekipe Slovenskega etnografskega muzeja, a se niso poglobljale v zaznane staroverske prvine, kot avtorica pokaže z zgledom, ko je šla po sledih fotografij Slovenskega etnografskega muzeja in našla dodatne predmete in opise, ki jih je dokumentirala. Toplak očita spornost pričakovanjem etnologov, ki so od Medveščka pričakovali sodobne tehnične in znanstvene standarde obdelave podatkov ali pa zanikali verodostojnost njegovih odkritij. Tudi njega so ti dvomi presenečali in žalostili, zato se je večkrat udeleževal dogodkov, kjer bi ga dvomeči strokovnjaki lahko soočili s svojimi dvomi, pa so ne le skoraj spregledali njegovo prisotnost, ampak je na vsaj enem tovrstnem javnem dogodku na Etnološkem večeru 2018 eden od njegovih kritikov tudi priznal, da Medveščkovega gradiva ni utegnil proučiti. Na Medveščkovo željo je bil organiziran javni pogovor, kjer je razložil svoj način dela, a od povabljenih etnologov se ga ni udeležil nihče. Avtorica argumentirano razloži neutemeljenost teh kritik, navsezadnje je pri Medveščku tudi pregledala več deset zvezkov njegovih terenskih zapisov in se prepričala o njihovi verodostojnosti. Toplak zavrača tudi očitke, da Medvešček ni imel znastvenoraziskovalne izobrazbe, in meni, da je bila to njegova prednost pri pridobivanju informacij, saj si je prej pridobil zaupanje zadnjih starovercev. Iz navedenih razlogov se je odločila, da Medveščkov opus obravnava kot znanstvenega raziskovanja vreden vir,

k čemur je pristopila interdisciplinarno, z vidika politologije, zgodovine, arheologije, etnologije, antropologije, etimologije, religiologije, geologije in geofizike, pri čemer se je posvetovala tudi s strokovnjaki različnih znanstvenih disciplin. Žal je pri nekaterih kolegih iz akademske sfere naletala na branjenje disciplinarnih vrtilčkov za vsako ceno. Neprecenljiva so ji bila tudi srečanja z Medveškom, pri katerih je dobila uvid v to, zakaj npr. staroverci niso urejali grobov pokojnikov (ker niso verjeli v sodni dan in jim telesa pokojnikov niso bila pomembna) ali zakaj so se dosledno zaklepali v hiše, ko so bili doma (da so imeli čas poskriti staroverske predmete, ko je prišel k hiši drugoverni sosed ali župnik).

Čeprav so staroverci do konca 20. stoletja izginili, so na Primorskem zapustili trajen pečat, tako močan, da je njihova prisotnost v krajini razvidna tudi po tem, ko so kot skupnost prenehali obstajati. Ta pečat tvorijo sveti kraji na prostem in toponimi. Cirili Toplak je v nadvse berljivi študiji uspelo pokazati, da so bili staroverci mnogo več kot verska manjšina, skrivna družba ali namerna skupnost. Ker so govorili slovensko narečje, se od večinske skupnosti niso razlikovali na etnični podlagi, temveč v religiji in vrednotah., ki so bile v veliki meri nasprotno večinskim. Staroverci so bili vzporedna družba, ki ustreza definiciji staroselcev OZN. Toplak se na koncu distancira od sodobnih pojavov takšnih in drugačnih starovercev, spornih novodobnih in laičnih interpretacij staroverstva ter izumljenih tradicij novodobnih religioznih manifestacij, ki iščejo materialne koristi. Zanj je vrednost pristnih staroverskih sporočil za sedanjost v odnosu do narave in v pomenu vodstvenih pristopov in politične organiziranosti.

315

Mojca Ramšak

Marija Stanonik (ur.): *Ljubezen na daljavo: Moževa pisma ženi aleksandrinki v Egipt.* Koper: Znanstveno-raziskovalno središče, Annales ZRS; Ljubljana: Slovenska Matica, 2022, 588 strani.

Gradnja Sueškega prekopa v drugi polovici 19. stoletja je Aleksandriji vrnila sijaj metropole, ki ga je imela že v antiki. V mesto so se zgrnili številni gradbeniki, bančniki, trgovci in uradniki iz vseh koncev turškega cesarstva in Evrope. Večina jih je s seboj pripeljala udobja vajene družine, ki so potrebovale pomoč pri hišnih opravilih ter negovanju in vzgoji otrok. Slovenska dekleta in žene, večinoma iz Goriške, ki so pri njih dobile delo kot sobarice, kuharice, dojilje, guvernante in spremljevalke, so se, čeprav so tako kot Angela Vetrici služile tudi v Kairu in Port Saidu, v zgodovinski spomin zapisale kot aleksandrinke. Večina jih je odplula v Egipt zaradi veliko boljšega zaslužka, kot bi ga imele v Trstu ali Gorici, da bi doma pomagale rešiti zadolžena posestva. Nekatere so šle na pot, da bi si prislužile doto, kakšna tudi iz želje po pustolovščinah.

Znanstvena monografija *Ljubezen na daljavo* – za Znanstveno-raziskovalno središče Koper in Slovensko matico ga je zasnovala in uredila neumorna literarna zgodovinarica in etnologija Marija Stanonik – je pomemben dokumentarni prispevek dosedanjim knjižnim objavam o aleksandrinhah. Na več ravneh dopolnjuje razmeroma skromno,